

DE KRACHT VAN DE MORAAAL. DERTIG JAAR "DE KRINGEN"

Harry Oosterhuis

Op deze feestelijke bijeenkomst ter gelegenheid van het dertigjarig bestaan van De Kringen verwacht u wellicht dat ik als historicus de afgelopen drie decennia van uw beweging nog eens de revue laat passeren. Daar waag ik mij niet aan, aangezien velen van u als insiders ongetwijfeld veel meer van die geschiedenis afweten dan ik als buitenstander. Bovendien las ik in uw blad dat er plannen bestaan om de geschiedenis van "De Kringen" te schrijven en ik wil de beoogde geschiedschrijver niet het gras voor de voeten wegmaaien. Wat ik wel wil doen is u een terugblik bieden op het maatschappelijke klimaat rond 1963, het geboortjaar van "De Kringen". Het is niet toevallig dat uw beweging in die periode is ontstaan, vlak voor de revolutionaire woelingen van de tweede helft van de jaren zestig. De geboorte van "De Kringen" markeert een onderbelichte, maar uitermate belangrijke episode in de geschiedenis van de homoseksuele emancipatie in Nederland. Deze ontstaansgeschiedenis is geworteld in de toenmalige maatschappelijke verhoudingen en in wat ik voor het gemak maar even het Nederlandse cultuurpatroon noem.

Zoals iedere beweging kennen "De Kringen" hun helden en aartsvaders. In de eerste plaats de gereformeerde Haagse predikant Brussaard die zodanig was aangedaan door de zelfmoord van een jongeman dat hij zich het lot aantrok van hen die toen als 'homophielen' werden aangeduid. Samen met de hervormde radiopredikant Klamer, die in 1961 voor de IKON-radio het heikele onderwerp ter sprake bracht, nam Brussaard het initiatief tot de oprichting van gespreksgroepen. Toen de Haagse pater Jelsma bij dit initiatief werd betrokken was er sprake van een waarlijk oecumenische activiteit. Eigenlijk waren de katholieken de protestanten voorgegaan want vanaf 1958 bestond er in Amsterdam een door katholieke priesters en psychiaters bemand pastoraal bureau waar christelijke homo's met hun problemen terecht konden. De psychiater Trimbos, die in 1961 opzien baarde door het op de KRO-radio voor de 'homofiele medemens' op te nemen, was hier een van de initiatiefnemers en samen met pater Gottschalk de drijvende kracht achter een geheel nieuwe vorm van hulpverlening voor homoseksuelen.

Het Amsterdamse pastorale bureau dat deel uitmaakte van de plaatselijke katholieke organisatie voor geestelijke gezondheidszorg en dat tot 1965 heeft bestaan, zou kunnen worden beschouwd als de kraamkamer van "De Kringen". In de jaren 50 had het Amsterdamse COC in toenemende mate te maken gekregen met gelovige homoseksuelen die in gewetensnood verkeerden en behoefte hadden aan geestelijke bijstand. Daarom traden enige katholieke leden van het COC in 1957 in contact met *De Open Deur*, een centrum voor bijzondere zielzorg, en met de in Amsterdam werkzame Trimbos. Trimbos en de paters van *De Open Deur* hadden een open oor voor het verwijt dat de kerk te weinig begrip toonde.

In dit verband wil ik benadrukken dat het niet alleen mensen van het kaliber van Brussaard, Gottschalk of Trimbos zijn die lof verdienen vanwege hun moed. Ook de 200 mannen en vrouwen die bij het pastoraal bureau om hulp aanklopten, moeten op een gelegenheid als deze worden genoemd. Sommige christelijke homoseksuelen hebben zelf een cruciale rol gespeeld in de ontstaansgeschiedenis van "De Kringen". Het gaat om een groep mensen die was opgegroeid in het naoorlogse wederopbouw klimaat van tucht en ascese. Homoseksualiteit was onbespreekbaar en ging onvermijdelijk gepaard met angst voor uitstoting, afwijzing door familie en vrienden, dreigend ontslag en eind

van de carrière en mogelijke vervolging door politie en justitie. Van de kerken hadden ze uiteraard weinig te verwachten.

De al wat oudere man die op het pastoraal bureau vertelde dat zijn leven 'door de godsdienst en de priesters verwoest' was, vertolkte de gevoelens van velen die als homoseksueel in de kerken waren gestuit op ijsig doodzwijgen, botte afwijzing, verwijten en repressieve maatregelen. Veel bidden, regelmatig kerkbezoek, biechten, het aanknopen van amoureuze betrekkingen met de andere sekse en het huwelijk waren volgens veel geestelijken de middelen om de 'onnatuurlijke neigingen' te overwinnen. Het was geen wonder dat velen hun homoseksualiteit niet anders konden beleven dan als zondig en gebukt gingen onder gewetensnood en schuldgevoelens. Eigenlijk is het bijzonder dat de meeste mensen die de hulp van het pastoraal bureau inriepen ondanks de negatieve ervaringen in de kerk hun geloofsovertuiging niet wilden opgeven. Velen kwamen juist naar het Pastoraal Bureau omdat ze, zoals een vrouw het zo treffend verwoordde, 'christendom en homophilie met elkaar wilden verantwoorden'. Het zou een misvatting zijn te denken dat deze mensen zielig, lijdzaam en hulpeloos waren. Het feit dat ze openlijk klaagden over de afwijzing door de kerk en het gebrek aan begrip van de clerus geeft ook aan dat er in die tijd iets broeide onder christelijke homo's. Sommigen lieten duidelijk blijken dat ze zich niet meer wensten neer te leggen bij de zedepreken van de geestelijkheid. Zwijgen, zelfverloochening en een dubbelleven waren blijkbaar niet meer vanzelfsprekend. Veel mannen en vrouwen die bij het Pastoraal Bureau aanklopten, gaven blijk van een zeker zelfbewustzijn, een groeiende mondigheid en zelfs strijdbaarheid.

Het ongenoegen van veel christelijke homoseksuelen betrof niet uitsluitend de als ongerijmd ervaren kerkelijke veroordelingen en sancties, maar veeleer het gebrek aan openheid, de onwil of het onvermogen van veel priesters en predikanten om redelijk over homoseksualiteit te praten. Sommigen gaven te kennen dat ze hun geaardheid niet langer wilden verzwijgen - wat waarschijnlijk de meest gevolgde gedragslijn in die tijd was - omdat ze dat als huichelarij beleefden. Dergelijke uitlatingen geven blijk van een toenemende twijfel aan de overgeleverde moraal en de behoefte aan een nieuwe ethiek die beter aansloot bij de veranderende levensomstandigheden van veel christelijke homoseksuelen.

De problemen waarmee zij worstelden, waren in de hand gewerkt door de maatschappelijke ontwikkelingen in de jaren vijftig. Tijdens dat ogenschijnlijk saaie en brave decennium waren er geruisloos veranderingen opgetreden in hun dagelijkse leven. De groeiende welvaart en mobiliteit vergrootten allengs hun bewegings- en keuzevrijheid. Vanouds gegeven grenzen vervaagden en contacten met andersdenkenden werden intensiever. Daardoor werd de tegenstelling tussen het dagelijkse leven en het restrictieve normen- en waardenpatroon in het verzuilde Nederland groter. Veel mannen bijvoorbeeld die hulp bij het pastoraal bureau zochten, waren voor een deel aan sociale controle en ouderlijke dan wel kerkelijke bevoogding ontsnapt door naar een stad als Amsterdam te verhuizen of daar regelmatig hun vertier te zoeken. Zij maakten gretig gebruik van de mogelijkheden die de subcultuur van min of meer anonieme ontmoetingsplaatsen bood om seksuele partners te vinden. Menigeen onderging de nieuw verworven vrijheid echter met gemengde gevoelens. De subcultuur met zijn vele vluchtige seksuele contacten gaf niet alleen aanleiding tot plezier, maar ook tot veel getob, schuldgevoelens en tweestrijd. Een groot aantal cliënten voelde zich heen en weer geslingerd tussen de verlokkingen van Amsterdam en de stem van hun geweten. Waar de kloof tussen homoseksueel gedrag en moreel besef al te groot werd, konden innerlijke conflicten en

psychische spanningen niet uitblijven. Naarmate de feitelijke onafhankelijkheid toenam, werd de afwijzende houding van de kerk meer als onrecht gezien en haar bevoogding als knellender ervaren. Maar aan de andere kant voelde men zich vaak nog te hecht met de christelijke leefwereld verbonden om de daarbij horende overtuigingen en zekerheden overboord te zetten. Gewetensproblemen deden zich blijkbaar vooral voor in situaties waarin men kon ontsnappen aan de sociale controle in de besloten christelijke milieu's terwijl traditionele normen en waarden, ofschoon aan erosie onderhevig, nog sterk doorwerkten.

Wat voor antwoord hadden mensen als Brussaard, Trimbos en Gottschalk op deze problemen? Wonderlijk genoeg beschikten ze nagenoeg niet over oplossingen toen ze met de pastorele hulpverlening begonnen. De nieuwe benadering kreeg geleidelijk vorm door de ervaringen die de hulpverleners in de praktijk opdeden, waarbij zij evenzeer met hun geweten worstelden als hun cliënten. Eveneens opgegroeid en opgeleid in een klimaat waarin homoseksualiteit met zonde en ziekte werd geassocieerd, moesten ze een draai van 180 graden maken en wat er zich in hun innerlijk afspeelde kunnen we alleen maar raden. Maar als we de uitspraken van Trimbos uit 1952 met die van rond 1960 vergelijken valt vast te stellen dat zijn gewetensonderzoek zeer grondig en ingrijpend moet zijn geweest. In 1952 sprak Trimbos in een lezing voor Amsterdamse geestelijken over homoseksualiteit als 'een aanval op de menselijke waardigheid... in dit verband is het begrijpelijk dat men het homoseksuele verschijnsel doorleeft als "walging", zoals men walgt van menselijke misvormingen, etterende wonden, excrementen, ingewanden, lijken etc.'

Zes jaar later stak Trimbos op een katholieke studiedag over homoseksualiteit de hand in eigen boezem: 'Wij moeten tot onze schande bekennen' zo verklaarde hij, 'dat de huidige - gelukkig toenemende - belangstelling voor de homoseksueel en zijn velerlei problemen pas op gang gekomen is, nadat sommige homoseksuelen zelf, vanuit de noodtoestand waarin zij verkeerden, tot actie gekomen zijn. Zowel maatschappelijk als medisch, zowel pastoraal als wetenschappelijk, vormen zij ... een *verwaarloosde* groep'. Psychiater en priester hadden tot taak homoseksuelen te steunen in hun zelfaanvaarding en het vinden van een 'levensvulling'. 'Een diepe homoseksuele vriendschap' zo betoogde Trimbos' kent evenzeer opoffering, zelfbeheersing en een zedelijk bewustzijn dat hoog verheven is boven de populaire opvatting dat homoseksuelen goedkope onzedelijke lustzoekers zijn, die het niet zo nauw nemen met de goddelijke en menselijke wetten.'

Trimbos bezorgde en ethische toon was typisch voor de pastorale bewogenheid. De morele dilemma's waarmee hulpverleners als hij zich geconfronteerd zagen, waren dan ook niet gering. Enerzijds konden ze heel goed begrijpen dat nogal wat homoseksuelen in de kerk waren teleurgesteld, maar tegelijkertijd was de pastorale zorg bedoeld om christelijke homoseksuelen voor het geloof te behouden en lieten de toenmalige verhoudingen niet toe dat de kerkelijke moraal openlijk ter discussie werd gesteld. De toenemende seksuele vrijheid baarde de paters en psychiaters veel zorgen, maar aan de andere kant zagen ze ook heel goed in dat de christelijke eis van volledige onthouding, het beruchte 'je mag het wel zijn maar niet doen', weinig reëel en zelfs ongezond was. De spanning tussen de door de christelijke moraal gedicteerde noodzaak om seksuele neigingen te onderdrukken en de wenselijkheid ze in het belang van het psychische welzijn te uiten, dat was een van de vraagstukken waarvoor de pastorale hulpverleners een uitweg zochten. Het besef dat de traditionele restrictieve moraal op gespannen voet stond met geestelijke gezondheid was een belangrijke stimulans om de

theologische richtlijnen soepel te interpreteren. Uiteindelijk wisten ze heel creatief te schipperen tussen leer en leven.

Met hun recept van 'zelfaanvaarding', 'persoonlijke verantwoordelijkheid', 'medemenselijk' en 'vaste vriendschap' namen de pastorale hulpverleners afstand van het zonde- en ziektedenken. Als exponenten van een intellectuele voorhoede, die het christendom aan de eisen van de moderne samenleving probeerde aan te passen, maakten ze duidelijk dat waarlijk moreel gedrag niet van buiten- of bovenaf is op te leggen, maar van binnenuit komt. Het accent verschoof van het verbod op homoseksuele daden naar een verantwoorde zingeving van seksualiteit door middel van relatievorming. Door duurzame, monogame verhoudingen onder homoseksuelen te stimuleren zouden ongeregelde en promiscue contacten tegengegaan worden. homoseksuelen moesten zich spiegelen aan het moderne huwelijks- en gezinsideaal waarin affectieve relaties en wederzijdse verantwoordelijkheid de spil waren. Ondanks hun 'anderszijn' konden ze 'gewoon hetzelfde' worden door zich te voegen naar dezelfde morele orde als gehuwde heteroseksuelen. Emancipatie betekende in de pastorale zorg vooral persoonlijke groei en maatschappelijke integratie. Als homo's zichzelf accepteerden, zou vanzelf blijken dat zij evenzeer als hetero's gedreven werden door het nobele verlangen naar monogame verbondenheid en zouden ze als normale medemensen door de maatschappij geaccepteerd worden. Zo waren pijnlijke confrontaties met het wat moeilijker te accepteren homoseksuele lustleven te vermijden.

De pastorale hulpverlening, waaruit "De Kringen" zijn voortgekomen, kreeg vorm door een herdefinering van christelijke normen en waarden, waarbij de voorgangers voortdurend het opgehouden vingertje afwisselden met het bemoedigende schouderklopje. Behalve om medemenselijkheid ging het de hulpverleners zeker ook om geloofsbehoud. Men had de mond vol van 'naastenliefde', 'medemenselijkheid' en 'begrip', maar daarnaast wees Gottschalk ook op de noodzaak van 'discipline en tucht' die moesten voorkomen dat seksuele pleziertjes het geloof uitholden. Seks alleen omwille van het genot bleef verdacht. Maar ondanks het opgeheven vingertje en de puriteinse inslag, geloof ik dat oprechte bewogenheid en zorg bij deze hulpverleners de doorslag hebben gegeven. De indruk die het lijden van homoseksuele hulpzoekenden op hen maakte, was hun belangrijkste beweegreden. Daarom verdienen hun inzet en moed bewondering. Immers, ze hadden weinig te winnen met hun pleidooi voor homoseksuelen; ze riskeerden alleen maar conflicten met de kerken en hun superieuren en ze zetten hun reputatie en wellicht hun carrière binnen de hiërarchisch georganiseerde zuilen op het spel.

Hun zorg mag naar huidige maatstaven moraliserend en bevoogdend zijn, de pastorale deskundigen hebben een voorhoederol vervuld, niet alleen binnen de christelijke zuilen, maar ook in de Nederlandse samenleving als geheel. De pastorale benadering lag ten grondslag aan een belangrijke vernieuwing in de geestelijke gezondheidszorg. De katholieke psychiater Sengers werkte het idee van de zelfaanvaarding uit tot een sociaal-psychiatrisch model dat het ziekte- en zondedenken verdrong en vanaf het eind van de jaren zestig toonaangevend werd in de hulpverlening. Door zich op te werpen als pleitbezorgers en zaakwaarnemers van het COC hebben de confessionele hulpverleners mede de ruimte geschapen waarin deze belangenvereniging in het midden van de jaren zestig in de openbaarheid en in discussie kon treden met de buitenwereld. Aangezien zij voor de door de confessionelen gedomineerde regering respectabele gesprekspartners waren en als bemiddelaars tussen homobeweging en confessionele partijen optraden, oefenden zij een belangrijke invloed uit op het

overheidsbeleid en dat resulteerde in wapenfeiten als de afschaffing van artikel 248bis en de koninklijke goedkeuring van het COC.

Het belangrijkste was dat katholieke en protestantse hulpverleners als opinievormers met moreel gezag onder brede lagen van de bevolking het openbare stilzwijgen rond homoseksualiteit doorbraken en een publiek debat op gang brachten. De christelijke hulpverleners wisten als kenners van 'levensproblemen' professionele vaardigheden en christelijke compassie met elkaar te verenigen. Ondanks de felle reacties van hun christelijke achterban bleek hun religieuze bevlogenheid, vermengd met een flinke dosis humanistische ethiek en psychohygiënische deskundigheid een succesformule om in een vrij kort tijdsbestek een verandering in het morele klimaat te bewerkstelligen. Zij zetten de toon voor het publieke debat dat werd gekenmerkt door een hoog gehalte aan ethiek: de morele gelijkwaardigheid van de homoseksuele medemens en het zedelijke gehalte van homoseksuele relatievorming stonden centraal in de argumentatie. Zo zijn zij erin geslaagd de goegemeente ervan te overtuigen dat niet homoseksualiteit op zich maar de onderdrukking en discriminatie ervan maatschappelijk ongewenst is. In het openbare debat is morele veroordeling van homoseksualiteit op zich geleidelijk aan in discrediet geraakt en is verontwaardiging over de discriminatie van homoseksuelen respectabel geworden. In de ethische beoordeling verschoof de aandacht van zondig gedrag en ziekelijke afwijking naar de maatschappelijke achterstelling en het psychische leed van een kwetsbare minderheid. Morele veroordeling van homoseksuelen was steeds moeilijker goed te praten en kreeg het stempel van onwetendheid en vooroordeel, of erger, van kwaadwilligheid.

Deze confessionele doorbraak heeft er sterk toe bijgedragen dat Nederland tegenwoordig een van de meest tolerante landen op het gebied van homoseksualiteit is. Het opmerkelijke van dit alles is dat het morele klimaat in eerste instantie niet veranderd is door politieke acties, demonstraties, stakingen, bezettingen of andere machtsmiddelen. Dergelijke middelen hadden homoseksuelen en hun confessionele zaakwaarnemers - als ze dat al hadden gewild - niet tot hun beschikking. De omslag was het resultaat van voornamelijk morele pressie, de kracht van een ethische argumentatie. Er werd een beroep gedaan op het mededogen en de medemenselijkheid van de Nederlandse bevolking en op het verantwoordelijkheidsgevoel van homoseksuelen. De betogen van Trimbos en andere confessionele zaakwaarnemers van homoseksuelen lijken veel op preken. Mensen werden opgeroepen zich met hoogstaande morele principes te identificeren; er werd een appel gedaan op hun geweten en verantwoordelijkheidsbesef. Tobberige bezorgdheid en nauwgezet gewetensonderzoek gingen samen met de optimistische verwachting dat het pleidooi voor acceptatie en tolerantie bijdroeg aan een betere en gezonde samenleving. De pastorale deskundigen hadden succes omdat ze met moreel gezag spraken en het grootste deel van de bevolking in het toen nog door en door christelijke Nederland vertrouwd was met de vorm van hun boodschap, het morele gewetensappel. Maatschappelijke en politieke vraagstukken werden in confessionele kring maar ook daarbuiten immers vaak gepresenteerd als gewetenskwesties. Ondanks secularisering en ontzuiling bleef het sociaal en politiek engagement in Nederland een sterke morele inslag en een zedingsijver vertonen. De emancipatiecultuur die sinds de jaren zestig in Nederland zo'n hoge vlucht heeft genomen en die ertoe heeft bijgedragen dat Nederland op het gebied van homoseksualiteit een gidslaan werd, is grotendeels geworteld in dezelfde confessionele cultuur die een decennium daarvoor homoseksuelen met hel en verdoemenis bedreigde.

Ik weet niet of u zich als leden van "De Kringen" herkent in deze historische schets.

Ik heb aannemelijk proberen te maken dat het ontstaan en de geschiedenis van uw beweging in veel opzichten geworteld is in de typisch Nederlandse, confessionele mentaliteit. Begrijp mij goed, met deze karakterisering wil ik geen waardeoordeel uitspreken. Ik heb begrijpelijk willen maken hoe dertig jaar geleden vanuit een chistelijk engagement een fundamentele bijdrage is geleverd aan de maatschappelijke aanvaarding van homoseksualiteit. Als gevolg van de seksuele revolutie en meer radicale bevrijdingsstrategieën is deze bijdrage al gauw in het vergeetboek geraakt en vaak als achterhaald moralisme afgedaan. Wellicht ten onrechte. Ten tijde en na de seksuele revolutie hebben velen geloofd dat bevrijde seksualiteit geen moraal meer nodig heeft. Dat bleek een illusie. Ook al beschouwen we de concrete uitwerking als achterhaald, dat neemt niet weg dat het principiële uitgangspunt van mensen als Trimbos, Gottschalk en Brussaard nog steeds, misschien juist nu weer actueel is. Ik doel op het inzicht dat het bij seksualiteit in het algemeen en homoseksualiteit in het bijzonder niet alleen gaat om het uiten van zogenaamde natuurlijke driften maar ook om een zekere vormgeving en stijl. Daarom kan seksualiteit niet zonder ethiek. Een eigentijdse invulling van een seksuele ethiek, dat lijkt mij bij uitstek het vraagstuk waarmee "De Kringen" zich bezig moeten blijven houden, niet alleen binnen de huiskamer, maar ook als bijdrage aan het publieke debat. Nu begin ik zelf bijna te preken. Laat ik volstaan met de hoop uit te spreken dat De Kringen in tijden van 'clustering' hun eigen identiteit behouden en verder ontwikkelen.